

Т. LXXX.

Р. 1907 кн. VI.

Рік XVI.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛІОПІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG. WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. LXXX.

1907, VI B.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

3 друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Беднарського.

Вийшло 81/XII с. с.

Зміст LXXX тому.

1. Зміст тому	с.	3—4
2. Причинок до студій над Острожською біблією, подав Др. Іван Франко	с.	5—18
3. По катастрофі 1708 р. Военні роботи, написав Олек- сандр Грушевський	с.	19—35
4. Огляд українського язикознавства, написав Іван Огієнко (докінченне)	с.	36—52
5. Польські конспірації серед руських питомців і духо- венства в Галичині в роках 1831—46, студія Дра Кирила Студинського	с.	53—108
6. Причинки до народніх вірувань з початком XIX ст. Упирі і розношенне зарази, подав Др. Зенон Ку- зеля	с.	109—124
7. Miscellanea: а) Камінь з загадковими знаками в с. Заздрости (Теребовельського пов.), под. Б. Януш; б) Замітка до пісні про Штефана воеводу, под. С. То- машівський; в) Як писати заіменник ся при діє- словах? под. В. Гнатюк	с.	125—152
8. Наукова хроніка: Огляд часописей за р. 1906 (докін- ченне), (реєстр часописей див. на с. 193)	с.	153—194
9. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 235)	с.	195—236
10. Оголошення	с.	237—240

Inhalt des LXXX Bandes.

1. Inhalt des Bandes	S.	3—4
2. Ein Beitrag zu den Studien über die Ostroger Bibel, von Dr. Ivan Franko	S.	5—18

3. Nach der Katastrophe vom J. 1708. Die Kriegsarbeiten, von Alexander Hruševskýj . . . S. 19—35
4. Historische Uebersicht der ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko (Schluss) . . . S. 36—52
5. Polnische Konspirationen unter den ruthenischen Zöglingen und Geistlichen Galiziens in J. 1831—46, eine Studie von Dr. Cyrill Studynskýj . . . S. 53—108
6. Beiträge zum Volksglauben aus dem Anfang des XIX Jhrh. Vampire und Verschleppung der Seuche, von Dr. Zeno Kuzela . . . S. 109—124
7. Miscellanea, von B. Januš, S. Tomašiwskýj und V. Hnatiuk . . . S. 125—152
8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906 (Schluss, Register siehe S. 193) S. 153—194
9. Bibliographie (Bücherregister siehe S. 235) . . . S. 195—236
10. Annonce . . . S. 237—240

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

А хто мня доплинеть, его я буду.“
 Ніхто не доплинув красну дівоньку,
 Доплинув дівоньку Штефан войвода
 І ввял дівоньку за білу ручку:
¹⁾
 „Дівонько, душенько, мила ми будеш.“

С. Томашівський.

Як писати заіменик ся при дієсловах?

Український народ від давна належав до різних державних організмів, стремів до різних культурних центрів і підпадав під різні культурні впливи. Через те не витворило ся в нас однастайне духове жите, хоч деколи в поодиноких періодах перевага одної культури заглушувала всякі впливи інших культур. Сліди боротьби тих культур на нашій етнографічній просторі полишили ся до нині, а найвиразніші вони на нашій мові і літературі, починаючи від найстаршої, а кінчаючи найновішою.

Не вважаючи на те все, було всеж таки щось, що лучило нас в одну цілість і надавало нам вигляд одного народа. Тим лучником була все література, зразу (і то довгі століття) з церковно-славянською, а опісля з живою народньою мовою.

Поки в літературі панувала неподільно церковно-славянська мова, поти й правопис менше-більше була однастайна, на скільки не підривали її живі говори, що втискали ся також здавна до церк.-славянської мови. Колиж у XIX ст. народня мова виперла з літератури остаточно раз на все церк.-славянську мову, форми правописи розбили ся і до нині не вєпили зійти ся. Очевидно, малі правописні різниці є в кожній мові і в кожного народа і вони мусять бути також у нас; було би навіть дивно, як би їх не було на таким великим етнографічній просторі, який займає наш народ. Коли одначе вони дійшли би до того, що творили би зовсім окремі, незалежні від себе правописи, то се було би непожаданим об'явом, бо він із часом міг би дати також основу до літературного розділу. Проти такого об'яву треба виступати рішучо, а стреміти до приблизної однастайности правописи. Для того можна навіть перевести дискусію, але не пристрастну і писану по газетарськи, як се приміром

¹⁾ Тут, може бути, також пропущено один рядок.

зробив сього року д. Іван Нечуй Левицький в „Україні“, але спокійну і оперту на наукових підставах, бо лиш тою дорогою можна дійти до порозуміння.

В стейй замітці хочу розібрати питане, який найраціональнійший спосіб писання заіменника **ся** при дієсловах, а то не лише з огляду на те, що в російській Україні пишуть **ся** разом із дієсловом (сміється) тепер у всіх виданнях, але що сей спосіб зачинає подекуди входити в уживане також у нас, хоч загально пишуть іще **ся** окремо від дієслова (сміється **ся**).

Один наш учений фільольот висловив ся так про се питане: „Раздѣльное написаніе „крутуть ся“ не есть безвредная этимология, а есть покушеніе на самый организм малорусскаго языка; оно есть уродованіе, калѣченіе и преступное искаженіе дорогого для насъ достоянія“. „У галичанъ отчлененное написаніе **ся** есть просто полонизмъ и притомъ введенный совсѣмъ недавно“. „Лишь такъ называемое „рутенство“ требовало раздѣльнаго написанія **ся**. Теперь, какъ извѣстно, побѣду въ Галичинѣ одержали въ этомъ пунктѣ рутенство и полонизмъ“. Я не думаю вияснювати тут термін „Рутенець“, „рутенство“, бо се не належить до річи. Завважу тільки, що всі українські політичні партії в Галичині і на Буковині пишуть постійно в усіх своїх виданнях **ся** окремо від дієслова. Задля того трудно одначе підтягати їх під термін „Рутенців“. Сього способу тримаєть ся також Наук. Тов. ім. Шевченка у всіх виданнях, Видавнича Спілка, Просвіта і т. д., які також трудно змістити в рамках такого „почесного“ терміну. На скількож сей спосіб писання є польським впливом, побачимо з дальшого.

Щоби освітлити справу всесторонно, мусимо наперед знати, що то є властиво те **ся**?

Форма **ся** се четвертий відмінок дефективного зворотного заіменника, який звучить у цілости (в одинні і множині однаково):

1. —
2. себе
3. собі, си, сї, сой, сі
4. себе, **ся**, се, сї, са, со, ша, сїа, си
5. —
6. собою, собов, собом
7. собі

Як бачимо, то хоч сей заіменик дефективний, не має ні родів, ні чисел, — на форми, можна сказати, він навіть дуже

богатий, особливо в 3 та 4 відмінку. Чому одначе тільки та одна форма **ся** має мати такий привілей, щоб її писано разом із дієсловом, а всі інші ні? Чому ніхто не пробує писати: скинув себе одіж; купив собі коня; бив собою об землю; мав собі злого духа? Чи проти того промовляють інші аргументи, як проти **ся**? Чи при вимові слів: „Купив собі“ чути якусь окрему різницю, як при вимові: „Мив ся“? Чи остатня форма зливається більше з собою, як попередня? Нічого подібного нема. Колиж так, то й нема ніякої розумної причини вводити неконсеквенцію в спосіб писання різних форм одного заїменника і то ані з практичного, ані з наукового боку.

Не може тут також ніхто покликати ся на традицію, на спосіб писання **ся** в церковно-славянських пам'ятках нашої літератури, раз, що церковно-славянська мова, хоч нам близька, але всеж таки чужа, а коли так, то з якої причини тримати ся нам чужих напливів, як вони до того ще й непрактичні; друге, що всі теперішні правописи відступили так далеко від правописи церковно-славянських пам'яток, що спосіб писання **ся** не допоможе тут багато ні в один, ні в другий бік; третє, що спосіб уживання **ся** в церковно-славянських пам'ятках не такий простий, як на перший погляд здавало би ся, і що він не конечно мусів би промовляти за писанем **ся** разом із дієсловом.

Наші церковно-славянські пам'ятки починають ся XI-им столітєм і тягнуть ся аж до кінця XVIII (а декуди й початку XIX) століття. Переважна і головна їх частина писана кирилицею, а лиш невелика процентово писана скорописю, тай то головно пам'ятки світські, як грамоти, документи і т. и. Вони починають ся приблизно XV-тим столітєм, але аж у XVIII-ім століттю побороє остаточно скоропись кирилицю.

У всіх давнійших пам'ятках пишеть ся заїменик **ся** звичайно разом із дієсловами. Треба одначе зазначити, що у всіх тих пам'ятках нинішнє відділюване поодиноких слів від себе не знане. Відступи між поодинокими буквами кирилиці майже все однакові, але відступи між поодинокими словами або зовсім неуживані, або що кілька слів; у кождім разі правила на відступи не було жадного і кождий писар писав так, як уважав за ліпше. Чим старший пам'ятник, тим відступи — навіть між кількома словами — рідші. У скорописи зразу лучено також поодинокі слова, хоч правда рідко, але чим ближше до нас, тим більше розлучувано їх, аж у кінці дійшли ми до нинішньої правописи. Так приміром у „Сборнику Святослава“ з 1073 р. майже нема

відступів між поодинокими словами; за те у „Сборнику Свято-слава“ з 1076, в галицькій євангелію з 1144 р., в лаврентієвським списку літописи з 1377 і т. д. подибують ся відступи що кілька слів. І так було не лише в наших рукописах, але і в інших, славянських, грецьких, латинських, германських і т. д. Виводити звідси отже спосіб писаня **ся** разом із дієсловом не можна, бо тоді можнаб поставити питане: 1) Чому й інші слова, лучені в памятках, не лучити нам тепер? 2) Чому так само не роблять інші народи (крім Росіян), котрі знають **ся**, хоч у їх памятках був такий самий спосіб писаня?

Та коли би впало на впертого, то міг би при добрім шаню віднайти і в церковно-славянських памятках **ся** написане окремо від дієслова. Так приміром у договорі князя Дмитра (Любарта) з королем Казиміром із 1366 р. (вірш 1) читаємо: до-кончи́аюи повиню́ са служьбою¹⁾; так само у грамоті про продаж монастиря Хонькою Васковою з 1378 (вірш 2) читаємо: иста́ла са торго́уа²⁾; у грамоті галицького старости Гнівоша з 1393 р. (вірш 6): поє́днали са о́селл³⁾; в луцькій євангелію XIV ст.: суди́ть са со мною прѣдъ ѿмъ⁴⁾; в „Поученію Єфрема Сирина“ з 1492 р.: писа́ша са книгы́ си́а; аще при́клучи́ть са кому́⁵⁾.

Хоч би хто одначе й більше прикладів вибрав, то висновків знов із того не можна ніяких зробити. Полишаєть ся тільки одно: приглянути ся, як пишуть слово **ся** інші народи в своїх нових літературах; щобиж багато не розводити ся, обмежу ся на славянські народи. Цитати вибираю тільки з народньої поезії, але і в писаній літературі уживають **ся** так само. Тут

¹⁾ Пор. Палеографическіе снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV вѣка. Изданіе С. Пет. Археол. Института подъ редакцію А. И. Соболевскаго и С. А. Пташицкаго. СПб., 1903.

²⁾ Тамже. ³⁾ Тамже.

⁴⁾ А. Соболевскій, Очеркы изъ исторіи русскаго языка, ст. 40.

⁵⁾ Тамже, ст. 50.

Хто хотів би в короткій дорозі познайомити ся з різними почерками і способами писаня давніших памяток, той може користувати ся крім знімків Соболевського і Пташицкого, ще осьими: 1) И. И. Срезневскій, Древніе памятники русскаго письма и языка X—XIV вѣковъ. Снимки съ памятниковъ. СПб., 1898; 2) Палеографическій изборникъ. Матеріали по исторіи южнорусскаго письма въ XV—XVIII вв., изд. Киевской комиссіей для разбора древныхъ актовъ. Вып. I. Киевъ, 1899. Багато знімків є також у палеографіях Соболевського, Срезневського та Карского.

констатую, що у всіх славянських народів, із виїмком Росіян, **ся** пишуть окремо по дієслові, як се стверджують приклади.

Зачну від Болгар, у яких читаємо:

Врат' сѣ, врати Іо'анъ Поповъ¹⁾; ако не веру'ашъ, накачи сѣ горе²⁾; прошета сѣ Дона, разшета сѣ она; вѣрни ми сѣ, Доно³⁾; собрале ся Прасковчене, собрале ся, сдумале ся; ѡдоса ся Самодива⁴⁾; важени са Стефанъ харенъ юнакъ; искачи са на високи чардакъ⁵⁾; равболялъ сѣ є младъ Стоянъ⁶⁾; обложили ся є младъ Стоянъ⁷⁾; прочуло ся є люта змія⁸⁾; уплаши ся дели Марко; я вѣрни ся, мало дете⁹⁾.

У Сербів:

Надвн се облак изнад дјевојак¹⁰⁾; фалила се прелијепа Ана¹¹⁾; не клађај се, селе, роду¹²⁾; опремајте се, Поморављани; моли вам се жєникова мајка¹³⁾; до по ноћи и прекрстити се; не љути се, мој мили дєвере¹⁴⁾; отвор'те се врата на вајату¹⁵⁾; осврће се, војно ле! млад пауне¹⁶⁾; дигните се, два ђевера, бријеме ви је¹⁷⁾; одби се грана од јергована; врати се, Смиљо, мајка те зове; обрни се, млада Маре, мајка те зове¹⁸⁾; одви се Маре од рода; приви се Петру делији¹⁹⁾; бијела свило, не покваси се, лијепа Маре, не омрази се²⁰⁾.

У Хорватів:

Prodji me se, divice Marijo²¹⁾; nahodi se ptica krstaš-orle²²⁾; prestraši se Marija; ne straši se, Marija²³⁾; podiže se divica Marija²⁴⁾; potope se ladvari²⁵⁾; od strahote slušat se ne more, od sramote gledat se ne more²⁶⁾; ne mole se Bogu jedinome²⁷⁾; a diže se bratu sa krioca²⁸⁾; ne dela se u nedjelju svetu²⁹⁾; prosjest će se sve Indije ravne³⁰⁾; molila se, pa se umolila³¹⁾; vozila se, vozila³²⁾; ustani se, grešnik moj³³⁾; ne boj se ga, dušo draga³⁴⁾; šetala se Hrista Boga majka³⁵⁾.

1) Български Народни Пѣсни, собрани одъ братъя Миладиновци, Димитрія и Константина. Въ Загребъ, 1861. Ст. 1. 2) Т. ст. 6. 3) Т. ст. 7. 4) Т. ст. 10. 5) Т. ст. 99. 6) Т. ст. 138. 7) Т. ст. 156. 8) Т. ст. 166. 9) Т. ст. 167.

10) Српске Народне Пјесне. Скупно их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. I. Београд, 1891. Ст. 2. 11) Т. ст. 4. 12) Т. ст. 7. 13) Т. ст. 16. 14) Т. ст. 23. 15) Т. ст. 24. 16) Т. ст. 27. 17) Т. ст. 33. 18) Т. ст. 34. 19) Т. ст. 35. 20) Т. ст. 37.

21) Hrvatske Narodne Pjesme. Skupila i izdala Matica Hrvatska. I. Junačke pjesme. Zagreb, 1896. Ст. 3. 22) Т. ст. 4. 23) Т. ст. 5. 24) Т. ст. 7. 25) Т. ст. 8. 26) Т. ст. 9. 27) Т. ст. 10. 28) Т. ст. 11. 29) Т. ст. 16. 30) Т. ст. 17. 31) Т. ст. 18. 32) Т. ст. 28. 33) Т. ст. 29. 34) Т. ст. 30. 35) Т. ст. 35.

У Словінців:

Ne skušaj, tica, se z' menó¹⁾; ne bojte se, deržéna vi; po turšk' obléče se vsigà²⁾; zasměja se, zagovori³⁾; z' Alenčico zaročil se⁴⁾; sim nadjala se nužno te⁵⁾; kral Matjaž je ženol se⁶⁾; tam dobro sda vojskuje se⁷⁾; oblekao se je v turski gvant; primi se men za desnu ruku, opri se na levu nogu⁸⁾; napije se sladkom rubiljicom⁹⁾; primi me se za desnici ruku¹⁰⁾.

У Чехів:

Svičila se hvězda od jasna do jasna¹¹⁾; ne zmoč se gřivvy¹²⁾; ptam se vás, mily panenky¹³⁾; učily se ho¹⁴⁾; opět skončily se vám žně¹⁵⁾; stůj, chlapíku, a ne hýbej se¹⁶⁾; šklebiš se jak opice¹⁷⁾; bratře, postav se mi do parády¹⁸⁾; ne zlob se, bratře¹⁹⁾; pasou se sruci, jeleni²⁰⁾; rozhněvala se švecka na sveho manžela²¹⁾; učily se tančovati²²⁾.

У Словаків:

Nežeň sa, šuhajko²³⁾; soberme sa vedno²⁴⁾; vydať sa je²⁵⁾; sbiehajú sa na dzivy²⁶⁾; stoj da javor, neláme sa²⁷⁾; tešila by sa s moju mamičkou²⁸⁾; zverbuj sa, Miklóško, s čiernyma očami²⁹⁾; najelli sa kolesnáču³⁰⁾; pýtala sa gazdiná paholka³¹⁾; snívau sa mi tejto noci taký sen³²⁾; začau sa ma spytuvati, čo mi je³³⁾; našou sa tam jeden, čo javorsk zrúbau³⁴⁾.

У лужицьких Сербів:

Póra se ředny k Řednyškojcam³⁵⁾; šejdujoš ty se wóte mnjo³⁶⁾; ga dobru noc njent mějšo še³⁷⁾; a wóstaňšo še wjasole³⁸⁾; a přašali su se přašali³⁹⁾; njeplac, zuwěcko, a njestaraj se⁴⁰⁾; njent daj se ze

¹⁾ Dr. K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi. Ljubljana, 1895 — 1898. Zv. I. Ст. 4. ²⁾ Тамже. ³⁾ Тамже, ст. 5. ⁴⁾ Тамже, ст. 6. ⁵⁾ Тамже, ст. 8. ⁶⁾ Тамже, ст. 14. ⁷⁾ Тамже, ст. 15. ⁸⁾ Тамже, ст. 20. ⁹⁾ Тамже, ст. 21. ¹⁰⁾ Тамже, ст. 22.

¹¹⁾ Český lid, 1904, ст. 78. ¹²⁾ Тамже. ¹³⁾ Тамже, ст. 157. ¹⁴⁾ Тамже, ст. 158. ¹⁵⁾ Тамже, ст. 183. ¹⁶⁾ Тамже, ст. 225. ¹⁷⁾ Тамже. ¹⁸⁾ Тамже. ¹⁹⁾ Тамже, ст. 226. ²⁰⁾ Тамже, ст. 259. ²¹⁾ Тамже, ст. 297. ²²⁾ Тамже, ст. 310.

²³⁾ Slov. Pohl'ady, 1900, ст. 345. ²⁴⁾ Тамже, ст. 496. ²⁵⁾ Тамже, 1899, ст. 752. ²⁶⁾ Тамже. ²⁷⁾ Тамже, ст. 305. ²⁸⁾ Тамже, ст. 306. ²⁹⁾ Тамже, 1898 р., ст. 241. ³⁰⁾ Тамже, ст. 426. ³¹⁾ Тамже, ст. 428. ³²⁾ Тамже, ст. 498. ³³⁾ Тамже, ст. 498. ³⁴⁾ Тамже, 1897 р., ст. 746.

³⁵⁾ Časopis Mačicy Serbskeje, 1907, I, ст. 56. ³⁶⁾ Тамже, ст. 57. ³⁷⁾ Тамже, ст. 58. ³⁸⁾ Тамже. ³⁹⁾ Тамже, ст. 59. ⁴⁰⁾ Тамже. ⁴¹⁾ Тамже.

mnu na pokoj¹⁾; sednjomej se gromadu²⁾; gibaju se moje żyły³⁾; njent sprocne śelo lań ty se⁴⁾; zamctej se, woj mucnej wocy⁵⁾; ga stej se pławje zamknutej⁶⁾.

У Поляків:

Zmienil jej się świat⁷⁾; kochałam się w tobie⁸⁾; oj cieszcie się póki chcecie⁹⁾; stała nam się nowina¹⁰⁾; stała się nam nowina¹¹⁾; opaszę się w złoty pas¹²⁾; pytają się o brata¹³⁾; rozbieraj się Kasiu z tych pięknych koralí; wracaj się Kasiuniu do matki do dworu¹⁴⁾; a kto na nią spojrzy, zaleje się łzami¹⁵⁾; i zawiesił jej się fartuszek na kole; ej spuścił się do siostry po jedwabnym sznurze; i rozpostarł się warkocz po prawem ramieniu¹⁶⁾; wróć się Kasiu, wróć się do swej matki domu¹⁷⁾; i zakochali się i tak bardzo w sobie¹⁸⁾; wracaj się pan, są u pani goście¹⁹⁾; przypatrzcie się wszystkie panny, jakim go lubiła²⁰⁾.

Коли маємо отже вже конечно брати анальоію, то берім від більшости народів, а не від меншости.

Але ми маємо ще й інші мотиви, що промовляють за тим, аби **ся** писати окремо від дієслова.

Як відомо, між дієслово і приналежне до нього **ся** можна в нашій (і не лише в нашій) мові вкладати інші частиці, яких зливати з дієсловом і **ся** не можна, бо вони не творять ніякої органічної цілости. Ось кілька прикладів:

Захтіло **му** сі пичених голубців²¹⁾. Захтіло **му** сі печеного леду²²⁾. Зварив **єм** сі на печорицю²³⁾. Звір **же** **ся** тут на нього²⁴⁾. Здорожив **єм** сі на ні нашо²⁵⁾. Зробило **му** сі таке, що не доведи Господи видіти²⁶⁾. Дочекаєш **ти** сі ще тьжжкої карі²⁷⁾. Вклав **єми** си в клеветню²⁸⁾.

Сей спосіб втручати між дієслово й **ся** інші частиці, знаний також іншим славянським народам, що можна добачити вже й з наведених повисше прикладів. Він також наш питомий

¹⁾ Тамже, ст. 60. ²⁾ Тамже, ст. 62. ³⁾ Тамже, ст. 65. ⁴⁾ Тамже. ⁵⁾ Тамже. ⁶⁾ Тамже.

⁷⁾ Pieśni ludu polskiego. Zebrał i wydał Oskar Kolberg. Serya I. Warszawa, 1857. Ст. 3. ⁸⁾ Тамже, ст. 11. ⁹⁾ Т. ст. 12. ¹⁰⁾ Т. ст. 13. ¹¹⁾ Т. ст. 17. ¹²⁾ Т. ст. 17. ¹³⁾ Т. ст. 20. ¹⁴⁾ Т. ст. 28. ¹⁵⁾ Т. ст. 29. ¹⁶⁾ Т. ст. 34. ¹⁷⁾ Т. ст. 43. ¹⁸⁾ Т. ст. 75. ¹⁹⁾ Т. ст. 85. ²⁰⁾ Т. ст. 133.

²¹⁾ Др. І. Франко, Галицько-руські народні приповідки. Т. II, вип. I, ст. 161. ²²⁾ Тамже. ²³⁾ Тамже, ст. 166. ²⁴⁾ Тамже, ст. 168. ²⁵⁾ Тамже, ст. 177. ²⁶⁾ Тамже, ст. 210. ²⁷⁾ Тамже, ст. 243. ²⁸⁾ Тамже, ст. 268.

і давний, тому не можна його вважати чужим напливом. На доказ подаю кілька цитатів із наших старших літературних пам'яток.

І так: У „Тринайцятьох словах Григ. Богослова“ з XI ст. читаємо:

Ждѣ ко са дѣнеи¹⁾. Бѣдѣ бо са и самѣ немощню облежимѣ. Не стыдиши ли са²⁾. Питаємѣ же са како³⁾. Не стыждаѣ ко са се ꙗли⁴⁾. Боѣ же са таготы. Покоушѣ же са оубо⁵⁾. Отъверативѣшемѣ же са имѣ⁶⁾. Чюѣ же са оубо⁷⁾. Мьнѣши ко са обѣма⁸⁾.

У „Житю Бориса і Гліба“ з XII ст.:

Молю вѣ са⁹⁾. Пишетѣ ко са¹⁰⁾.

В „Слові о полку Ігоря“ з XII ст.:

Начати же са тѣи пѣсни по бѣлинамѣ сего времени¹¹⁾.

В галицько-волинській літописи з XIII ст.:

Оставившиа же са двѣма сынома¹²⁾. Смѣху бо са ему¹³⁾. За-творивши же са Ярополку¹⁴⁾. Уверьнувшѣ же са Даниль¹⁵⁾. Загордѣ бо са бѣ¹⁶⁾. Бившимѣ же са имѣ о врата¹⁷⁾. Изнемоглѣ бо са бѣ ходивѣ на войну¹⁸⁾. Изломившу же са копьѣ и обнажи мечь свой¹⁹⁾. Затворила бо са бѣяста во градѣ²⁰⁾. Не помниши ли са²¹⁾. Клятвою клени ми са²²⁾.

В лаврентієвськѣм списку літописи з XIV ст.:

Иміте ми са по данѣ²³⁾. Крестившимѣ же са людемѣ²⁴⁾. Молишѣ ти ся, раби твои²⁵⁾.

В „Ключу царства небеснаго“ Г. Смотрицького з 1567 р.:
Зешло бы са еще болше²⁶⁾.

¹⁾ А. Будилевичъ, XIII словѣ Григорія Богослова. СП. 1875. Ст. 3.

²⁾ Т. ст. 13. ³⁾ Т. ст. 14. ⁴⁾ Т. ст. 16. ⁵⁾ Т. ст. 27. ⁶⁾ Т. ст. 29.

⁷⁾ Т. ст. 30. ⁸⁾ Т. ст. 31.

⁹⁾ Сборникъ XII вѣка Моск. Успенск. Собора. Вып. I. (Чтенія, Москва, 1899, кн. II). Ст. 21. ¹⁰⁾ Т. ст. 35).

¹¹⁾ Слово о пѣли Ігоревѣ, видане О. Огоновського. Ст. 2.

¹²⁾ Літописъ по ипатскому списку. С. Петербургъ, 1871. (Галицько-волинська літописъ). Ст. 480. ¹³⁾ Тамже, ст. 484. ¹⁴⁾ Тамже, ст. 488.

¹⁵⁾ Тамже, ст. 491. ¹⁶⁾ Тамже, ст. 492. ¹⁷⁾ Тамже, ст. 493. ¹⁸⁾ Тамже, ст. 500. ¹⁹⁾ Тамже, ст. 512. ²⁰⁾ Тамже, ст. 517. ²¹⁾ Тамже, ст. 526.

²²⁾ Тамже, ст. 537.

²³⁾ Літописъ по лавр. списку. Ст. 30. ²⁴⁾ Тамже, ст. 115. ²⁵⁾ Т. ст. 246.

²⁶⁾ Архивъ Ю. зап. Россіи. Ч. I. Т. VII, ст. 238.

В „Поворищу мысленномъ“ Ів. Вишенського :

Въ прилучившихъ же ся¹⁾. Присмотри жъ ся ту, боголюбче²⁾.
Посмѣй же ся самъ себѣ, баснописче³⁾.

В „Похвалі Балабану“ :

Мнят ти ся неразумна быти⁴⁾.

Чи таких форм належить уживати в літературній мові — бо в белетристиці і фольклорі вони мають повне право громадянства — се інше питанє; але що вони промовляють проти писання **ся** разом із дієсловом, се не підлягає сумнівови.

Сюди належить також утворюване будучого часу при помочи форми **му** (від: іму) зам. **буду**, отже: хвалити му ся, хвалити меш ся, хвалити меть ся, хвалити мемо ся, хвалити мете ся, хвалити муть ся. Се помічне слово можна класти в деяких околицях також перед дієсловом, прим. му казати, мемо жити, мете хвалити і т. д.⁵⁾, що вказує на його незалежність від дієслова, з яким воно не творить також органічної цілості, отже й не може разом із ним зливатися ся.

Помічне слово **му** знане також нашої старшій літературі, пр. діспѣтовати меть, спирати меть ся⁶⁾. Вправді тут лучать помічне слово з дієсловом, але я вже пояснив у горі, що так роблено і з іншими словами, яких нині не лучить ніхто.

До сеї групи належить у кінці зачислити також творене можливого способу (кон'юнктиву) від дієслів, який повстає через додане до простого способу (індикативу) дієслова частиці **би**, прим. я читав — я читав би. Частиця **би** так само одначе жива і рухлива, як помічне слово **му**, або як заіменник **ся**, тому приходить воно часто і перед дієсловом, прим. я би читав. Коли при можливім способі приходить іще й заіменник **ся**, тоді дістаємо форми: Заснітив би-с єї тут на пни⁷⁾; здав би єї, не снів би єї⁸⁾; здало би єї не єдно, та нема відки⁹⁾; їло би ся смачно, а робити страшно¹⁰⁾. В літературній мові належить уживати тільки таких форм, як: їло би ся — де на першім місци

¹⁾ Тамже, ст. 37. ²⁾ Тамже, ст. 40. ³⁾ Тамже, ст. 42.

⁴⁾ А. Соболевскій. Похвала Исаѣ Балабану 1611 г. Київъ, 1894. Ст. 10.

⁵⁾ Dr. E. Ogonowski, Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, ст. 147. ⁶⁾ Тамже.

⁷⁾ Др. І. Франко, Гал. руські нар. приповідки, II, 1, ст. 158.

⁸⁾ Тамже, ст. 172. ⁹⁾ Тамже ст. 173. ¹⁰⁾ Тамже, ст. 225.

стоїть дієслово, на другім частиця **би**, на третім замієник **ся**, а не: їло **ся** **би**, або: воно **би** **ся** їло, воно **ся** **би** їло — хоч із белетристики або фольклору не можна їх вигнати.

Та найважнійший аргумент, який промовляє за віддільним писанем **ся** від дієслова, се — на мою думку — можливість пересування **ся** перед дієсловом. Сей спосіб уживання **ся** розширений на широкім просторі і в численних говорах нашої мови. Вправді, я стою за тим, аби в літературній мові не уживати **ся** перед дієсловом, але знов же, як можна зажадати його уживати белетристови, особливо коли він переводить народній діяльог?

Спосіб, уживати **ся** перед дієсловом, знаний знов усім Славянам (окрім Росіян), на що подаю докази.

У Болгарів читаємо:

Сѣ разлужи Самовила; сѣ налужи Іо'анѣ Поповъ¹⁾; сѣ памами свежрва ѣ; тук' сѣ впуци Самовила; и сѣ пофали Іо'ану; що ти сѣ тебѣ чинеше²⁾; сѣ промена, сѣ паружи; вѣ тебе ке сѣ упулеетъ; какъ сѣ везитъ на велигденъ³⁾; свѣтъ сѣ Петаръ изобрѣща⁴⁾; та чуло ли сѣ разбрало, какво сѣ ѣ чудо сторипло; зема сѣ на две препукна⁵⁾; та са стори премлада умряла; на са вѣрна Стефанъ харенъ юнакъ⁶⁾; вѣрвели що сѣ вѣрвели; да сѣ богу помоля; дур' да сѣ назад повѣрнишѣ⁷⁾; кога сѣ назадъ вѣрнахме; менѣ сѣ, мале, паднаха; той ми сѣ, мале помоли⁸⁾.

У Сербів:

Петро проси, Ана се поноси; ти ме узми, неѣш се кајати⁹⁾; и тако се смиловала Ана¹⁰⁾; не л' се синоѣ нама заклиѣаше; никоме се и не јавља, но се роду лицем клаѣа¹¹⁾; шта се сјаји кроз гору велену¹²⁾; не кује га, чим се коѣи кују; он га кује, коѣ се погом баца; дан да једеш, а два да се играш¹³⁾; облак се вије по ведром небу¹⁴⁾; али јој се жао од'јелити¹⁵⁾; а у вору у ките се вио¹⁶⁾; брзо се стече¹⁷⁾; што се оно у планини сјаше; што си ми се опевеселио¹⁸⁾; кад се с Маром сватови враѣаху¹⁹⁾; тад' се ђевер од сна разабрао²⁰⁾.

¹⁾ Български Народни Пѣсни, собрани одъ братѣя Миладиновци, Димитрія и Константина. Въ Загребъ, 1861. Ст. 1. ²⁾ Т. ст. 2. ³⁾ Т. ст. 5. ⁴⁾ Т. ст. 56. ⁵⁾ Т. ст. 60. ⁶⁾ Т. ст. 100. ⁷⁾ Т. ст. 137. ⁸⁾ Т. ст. 138.

⁹⁾ Српске Народне Пјесме. Скупно их и на свијет издао Вук. Стеф. Караџић. I. Београд, 1891. Ст. 3. ¹⁰⁾ Т. ст. 4. ¹¹⁾ Т. ст. 6. ¹²⁾ Т. ст. 14. ¹³⁾ Т. ст. 15. ¹⁴⁾ Т. ст. 17. ¹⁵⁾ Т. ст. 18. ¹⁶⁾ Т. ст. 23. ¹⁷⁾ Т. ст. 31. ¹⁸⁾ Т. ст. 38. ¹⁹⁾ Т. ст. 40. ²⁰⁾ Т. ст. 41.

У Хорватів:

Devet se je puta zaletio¹⁾; šetom se je šetala²⁾; ako nam se do-
pade³⁾; svako joj se drvo uklanjalo⁴⁾; pred njom se je razlilo, za njom
se je zalilo⁵⁾; ali grmi, al se zemlja trese; izrodilo pa se posililo⁶⁾;
pa se brže natrag povratila; ona plače, što se more jače; i meni se,
braćo, poklanjati⁷⁾; čemu ću se, braćo, veseljeti; mi ćemo se, sestro,
sastanuti; ne bili se sreći okrenuli⁸⁾; još se gore oni posiliše; a u
groblju, gdje se kopa narod; ja se jesam nešto domislio; najviše bi
njih se pomorilo⁹⁾; jer se sila rodilo naroda; sve se sile većma nego
prije; a mi smo se tome domislili; Bog se odmah na njih smilovao¹⁰⁾.

У Словінців:

Matjáz kral sè je óženil¹¹⁾; de pesk in ogin se kadí; se turški
baša zvèselí¹²⁾; naj se zastójen tuđ obnós; zavmán pa vsi se slínio;
zdaj brade naj s' obríšejo; prot kónjču se zasúčeva; se derži ti na
lévo stran; pa Turki se spoglédajo¹³⁾; se vdere vanjo, razgatá¹⁴⁾; ki
sta se ž njim paročala; premočno se je vstrašila, spremilo se je spla-
kala; še hbitrejši se obrisala¹⁵⁾; v turšči hvant se naredí¹⁶⁾; ta para
pot se z Lenko obrnó; kí smo se midva poróčali¹⁷⁾; se prot suncu
zavértí¹⁸⁾.

У Чехів:

Co se s tebum stañe¹⁹⁾; mě ty se vez²⁰⁾; já se s tebou smutně
loučím²¹⁾; pudeme se podivati²²⁾; na poli se daří všeho druhu zboží²³⁾;
den se nám ukráci²⁴⁾; moh' by se jen provalovat²⁵⁾; těch já jsem se
ulek nejvíc²⁶⁾; přeci jsem se na ně vykasal²⁷⁾; nebo já chci se tento
masopust ženiti²⁸⁾; radost ať se zelení²⁹⁾; jak se dívám na tebe³⁰⁾.

У Словаків:

Keď sa ten rozvíje³¹⁾; kedy sa rozvíješ³²⁾; veď sa suchý topol'
nerozvíje nikdá³³⁾; čo sa poženili³⁴⁾; už sa mu raduje³⁵⁾; že by sa ja
za jej syna nedržala³⁶⁾; a predsa sa dávno za muža dostala³⁷⁾; a predsa

1) Hrvatske Narodne Pjesme. Skupila i izdala Matica Hrvatska. I. Junačke pjesme. Zagreb, 1896. Ст. 4. 2) Т. ст. 5. 3) Т. ст. 6. 4) Т. ст. 7. 5) Т. ст. 8. 6) Т. ст. 9. 7) Т. ст. 10. 8) Т. ст. 11. 9) Т. ст. 12. 10) Т. ст. 13.

11) Dr. Kar. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi. Ljubljana, 1895 — 1898. Zv. I. Ст. 3. 12) Т. ст. 4. 13) Т. ст. 5. 14) Т. ст. 6. 15) Т. ст. 13. 16) Т. ст. 15. 17) Т. ст. 19. 18) Т. ст. 20.

19) Český lid, 1904. Ст. 78. 20) Тамже. 21) Т. ст. 157. 22) Т. ст. 158. 23) Т. ст. 183. 24) Тамже. 25) Тамже. 26) Т. ст. 225. 27) Тамже. 28) Тамже. 29) Тамже. 30) Тамже.

31) Slov. Pohľady, 1900, ст. 345. 32) Тамже. 33) Тамже. 34) Тамже. 35) Тамже, ст. 434. 36) Тамже. 37) Тамже, ст. 495.

sa vydat¹⁾; chlebfček sa vráć²⁾; ale má sloboda jakživ sa nevráć³⁾; s dziěćenci sa dráží⁴⁾; kopytom sa žehna⁵⁾.

У лужицьких Сербів:

A swěcyccka se jo zgóřila⁶⁾; a z drugimi je se přegronila⁷⁾; wónje se wiju pó swěše⁸⁾; z dejšćami wónje se rozejdu⁹⁾; a z wětrami wónje se rozduju¹⁰⁾; to my še teke cynimy¹¹⁾; za blido wóni se zesedachu¹²⁾; njedał se pjerjej jej z města gnuš¹³⁾; luby se póra do dwora¹⁴⁾; kumpan se deri za gumna¹⁵⁾; gab' se nam njebył narožil¹⁶⁾; gaž se ta duša z toho śeła šejdujo¹⁷⁾.

У Поляків:

Tam się ucieszę¹⁸⁾; ty się zmyjesz wodą, a ja słozami¹⁹⁾; z inszą się ożenił²⁰⁾; w tem się cieszyć²¹⁾; co się będzie zieleniała, choć o trzy mile²²⁾; niech się po ten pas schylę; nie będziesz się schylała²³⁾; sama nie wiem gdzie się dział²⁴⁾; już się ruta rozwija, pani syna powija²⁵⁾; dziewczyna się zlekła, aż potem obciekła; Kasiu się nie bój, to ja Janek twój; dziewczyna się ucieszyła i Mazurom otworzyła²⁶⁾; bratek się dowiedział, rybakom powiedział²⁷⁾; ej pójdź się córuś połóż do nowej komory²⁸⁾; Kasia się rozbiera nierozbierający²⁹⁾; Kasia zapłakała, Jasio się zadumał³⁰⁾; co się tamoj stało, co się dwoje młodych w sobie zakochało³¹⁾; nim się jeszcze rodzina zjechała³²⁾; a moja Helisiu, cości się mnie zlekła³³⁾.

Що спосіб уживати ся перед дієсловом не чужий у нас наплив, на се вказують наші літературні пам'ятки, з яких я вибираю виїмки почавши XI, а скінчивши XVIII столітєм.

У „Тринайцятьох словах Григорія Богослова“ з XI ст. читаємо:

Гольма сѧ еллни о мѧдрости чюдншѧ³⁴⁾. Имѧ же сѧ кланѧжтѧ³⁵⁾. Но сѧ непѧштѧжтѧ³⁶⁾. И вамѧ сѧ гождѧ молю³⁷⁾. Да

1) Тамже. 2) Тамже, 1899, ст. 752. 3) Тамже. 4) Тамже. 5) Тамже.

6) Časopis Mačicy Serbskeje, 1907, I, ст. 57. 7) Тамже. 8) Тамже. 9) Тамже. 10) Тамже. 11) Тамже, ст. 58. 12) Тамже, ст. 59. 13) Тамже, ст. 60. 14) Тамже. 15) Тамже. 16) Тамже, ст. 62. 17) Тамже.

18) Pieśni ludu polskiego. Zebrał i wydał Oskar Kolberg. Serya I. Warszawa, 1857. Ст. 3. 19) Тамже, ст. 4. 20) Тамже, ст. 11. 21) Т. ст. 12. 22) Т. ст. 13. 23) Т. ст. 14. 24) Т. ст. 20. 25) Т. ст. 21. 26) Т. ст. 27. 27) Т. ст. 28. 28) Т. ст. 33. 29) Т. ст. 39. 30) Т. ст. 43. 31) Т. ст. 71. 32) Т. ст. 85. 33) Т. ст. 113.

34) XIII словъ Григорія Богослова въ древнеславянскомъ переводѣ по рукописи Имп. Публ. Библіотеки XI вѣка. Критико-палеографическій трудъ А. Будиловича. СП. 1875. Ст. 3. 35) Т. ст. 4. 36) Т. ст. 5. 37) Т. ст. 8.

са исплѣни¹⁾. Ничесомъ же са тако радоуѣтъ. Самомоу са нѣмъ прѣди намъ положити. И самъ са прѣпирѣж²⁾. Никѣто же да са не чѣждить³⁾. Да са наоучить⁴⁾. Юмоу же са виждѣ мѣногы радѣюшта. Ны са мѣнить⁵⁾. Ничимъ же са не разлѣгать⁶⁾. Камо са съврашть⁷⁾. Не имамъ же како са ставити⁸⁾.

В „Житію Бориса і Гліба“ з XII ст.:

Ико же са вѣворотилъ⁹⁾. Гї чѣто са оумножиша¹⁰⁾. Начатъ молити са и мнѣ са имъ дѣкати¹¹⁾. И мнѣ вѣ са дѣю¹²⁾. Чѣто са хвалиши¹³⁾. Бесове са отъпоужаютъ¹⁴⁾. Колико са имѣши потроудити¹⁵⁾. Поути са ятъ¹⁶⁾. Яце са сего не покаѣши¹⁷⁾.

В „Слові о пълку Игоревѣ“ з XII ст.:

Тоу са копнѣмъ прилмати, тоу са саблѣмъ потроучати¹⁸⁾. Тоу са врата разоучиста на врезѣ вѣстрой Канѣлы¹⁹⁾. Тѣмоу са певолокоста²⁰⁾. Преднюю славоу сами похѣтитѣмъ, а заднюю са сами подѣлимъ. Я чи дѣко са, братіе, староу помолодити? На ниче са годинѣ обратиша²¹⁾. В однѣмъ випадку ужите ся перед і по дѣслові рѣвночасно: Нежи са половецкѣмъ подвизаша са²²⁾. Та се очевидно помика.

В галицько-волинській літописи з XIII ст.:

О начатѣ Галича, откуда са почаль²³⁾. Галич бо бѣ са затворилъ²⁴⁾. Хотяшу са ему поклонити²⁵⁾. Но азъ хочу са остати²⁶⁾. Не смѣяху бо са отлучити его²⁷⁾. И всякій са тебе усамитѣ²⁸⁾. Ъдѣ, молви горожаномъ, а быша са передалѣ²⁹⁾. Дая имъ разумъ хитростю, а быша са билѣ³⁰⁾. Шварно же са запрѣ ему³¹⁾. А тѣмъ са иму утѣшивати³²⁾.

1) Т. ст. 9. 2) Т. ст. 15. 3) Т. ст. 16. 4) Т. ст. 21. 5) Т. ст. 23.

6) Т. ст. 25. 7) Т. ст. 26. 8) Т. ст. 30.

9) Сборникъ XII вѣка Москов. Успенск. Собора. Вып. I. (Чтенія въ Имп. Обществѣ Исторіи и древностей російскихъ при москов. университетѣ. 1899 годъ. Кн. II). Ст. 15. 10) Т. ст. 16. 11) Т. ст. 17. 12) Т. ст. 21. 13) Т. ст. 22. 14) Т. ст. 28. 15) Т. ст. 28. 16) Т. ст. 35. 17) Т. ст. 36.

18) Слово о пълку Игоревѣ. Поетичный памятникъ русскої письменности XII вѣку. Текст с перекладомъ и с поясненіями. Издавъ Ом. Огоновскій. У Львові, 1876. Ст. 6. 19) Т. ст. 8. 20) Т. ст. 12. 21) Т. ст. 14. 22) Тамже.

23) Літопись по нпатовскому списку. СПбѣбургъ, 1871. (Галицько-волинська літопись). Ст. 484. 24) Т. ст. 506. 25) Т. ст. 536. 26) Т. ст. 546. 27) Тамже. 28) Т. ст. 551. 29) Т. ст. 563. 30) Тамже. 31) Т. ст. 571. 32) Т. ст. 573.

В лаврентієвськѣм списку дѣтописи з XIV ст.:

И како ся мыють¹⁾. И того ся добыють. Но сами ся мучать²⁾. Да го ся зваху отъ Грекъ³⁾. Мы ся донскахомъ оружьемъ⁴⁾. Скажемъ, что ся вдѣя в дѣта си⁵⁾. Еже ся выне зоветъ Угорское⁶⁾. Да ся исполнить слово. Донде ся исправитъ⁷⁾. Понеже мы ся имали. Иже ся ключить проказа⁸⁾. Аще ся въводитъ волкъ в овцѣ⁹⁾. И на что ся предати. Ради ся быхомъ яли по дань¹⁰⁾. А своя ся охабнѣ¹¹⁾. Уже намъ нѣкамо ся дѣти¹²⁾. Ащо се ся сбудетъ и самъ ся крещу¹³⁾.

В грамотахъ из XV ст.:

И тыхъ ся отступаю (1400)¹⁴⁾. Што бы ся тыкало (1402)¹⁵⁾. Яко ся есмо предъ тымъ оу нашихъ листехъ записали (1403)¹⁶⁾. Коли ся есмы годдували. Іако ся есмы тогда годдували (1407)¹⁷⁾. Которыми ся есмы ему записали (1411)¹⁸⁾. И што есмы ся ими записали¹⁹⁾. Іакожь доводливо того ся намъ послы своими справлялъ (1433)²⁰⁾. Хотя ся бы и нашли (1435)²¹⁾. Где ся снемаетъ (сплываетъ?) (1436)²²⁾. Добровольно ся завѣзуючи²³⁾.

В „Письмѣ супрасльскаго архим. Сергія Кімбара до кнѣв. митроп. Макарія“ з XVI ст.:

Предъ ся взять²⁴⁾. Если бы ся прилучило²⁵⁾. Бо ся тотъ одно чтетъ по утренѣ²⁶⁾. Тоже бы ся ему годило²⁷⁾.

В „Ключу царства небеснаго“, Г. Смотрицкаго з 1587 р.:

Што ся за таковую несталость предковъ всѣхъ придало²⁸⁾. Про то якъ ся выше озвѣщало. А иж ся важило²⁹⁾. Долго ся розмышляете³⁰⁾. Тымъ ся тыхъ шкодливыхъ новинъ болше будетъ являти. Подобно ся на васъ за тоє южъ и розгнѣвалъ. Што ся ему подобало. С правдою далеко ся минало³¹⁾. Такъ ся написало, якъ ся-разумѣло³²⁾. А тому ся забурнею не дивовали. Кдгы ся слабые опирають³³⁾.

¹⁾ Дѣтопись по лаврентіевскому списку. СПбѣбургъ, 1872. Ст. 7.

²⁾ Т. ст. 8. ³⁾ Т. ст. 12. ⁴⁾ Т. ст. 16. ⁵⁾ Т. ст. 17. ⁶⁾ Т. ст. 23 і 24.

⁷⁾ Т. ст. 27. ⁸⁾ Т. ст. 33. ⁹⁾ Т. ст. 53. ¹⁰⁾ Т. ст. 57. ¹¹⁾ Т. ст. 65.

¹²⁾ Т. ст. 69. ¹³⁾ Т. ст. 107.

¹⁴⁾ Матеріалы для исторіи взаимныхъ отношеній Россіи, Польши, Молдавіи, Валахіи и Турціи въ XIV—XVI вв. собранные В. А. Ульяницкимъ. (Чтенія, Москва, 1887, кн. 3). Ст. 12. ¹⁵⁾ Тамже. ¹⁶⁾ Т. ст. 14. ¹⁷⁾ Т. ст. 16. ¹⁸⁾ Т. ст. 21. ¹⁹⁾ Т. ст. 22. ²⁰⁾ Т. ст. 37. ²¹⁾ Т. ст. 43. ²²⁾ Т. ст. 48. ²³⁾ Тамже, ст. 50.

²⁴⁾ Архивъ юго-зап. Россіи. Ч. I. Т. VII. [Кнѣв, 1887. Ст. 5.

²⁵⁾ Т. ст. 8. ²⁶⁾ Т. ст. 11. ²⁷⁾ Т. ст. 14.

²⁸⁾ Т. ст. 234. ²⁹⁾ Т. ст. 235. ³⁰⁾ Т. ст. 236. ³¹⁾ Т. ст. 237.

³²⁾ Т. ст. 238. ³³⁾ Т. ст. 239.

В „Збірнику москов. синодальної бібліотеки“ (2-га пол. XVI ст.):

Што ся разумѣть высота небесная¹⁾; тут ся явне оказуєть; то єсть иже съ отродилъ отъ воды²⁾.

В „Поворицу мысленномъ“ Івана Вишенського, з XVII ст.: Жебы ся спасали³⁾. Если ся не отлучить. Аколи ся сихъ не संबодить⁴⁾. Ижъ бы ся единъ спасъ. Да ся о покаянію грѣшного утѣшаютъ. Бѣси да ся веселятъ⁵⁾. Съ своими ся знаходятъ⁶⁾. Что ся церковь восточная вооружила. И ангеломъ ся чинить⁷⁾. Плоти и крови ся не свлечешъ. Отъ которого ся и тѣло свѣтитъ, видети ся не сподобишъ⁸⁾. Такъ ся въ себѣ ниѣтъ⁹⁾.

В „Толковій Псалтири“, з 1609 р.:

В кож'домъ псалмѣ ся дочитаєши; и іродъ цркъ и пила^т мкли сѧ зоврати¹⁰⁾.

В „Александрін“ з 1697 р.:

И так ся ско^учили лидонское царство¹¹⁾; иж ся о мнѣ печалуєшь¹²⁾.

В угро-руськѣм рукописі Ст. Теслевцьового з XVIII ст.:

Дѣца mocno сѧ настраши¹³⁾. Яле го все сѧ стане^т през волю бжѣю¹⁴⁾. Тепер' сѧ на^х народи¹⁵⁾. Бѣдетъ сѧ годоватида в'ремени своего¹⁶⁾. И на то^х сѧ бѣче ей не станетъ досытъ¹⁷⁾. Бел'ми сѧ на ню разгнѣваетъ¹⁸⁾. Тylko сѧ з ва^с каждый пилю прислѣхай¹⁹⁾. Ты сѧ возмѣтъ^т моц'но²⁰⁾. Не схочет сѧ покорыти²¹⁾. И так сѧ роздѣла^т на троє²²⁾. Mocно сѧ запрѣт зо в'сѣми силами²³⁾. Я потомъ еше сѧ емѧ мало войска бѣвидитъ²⁴⁾.

Я внисно добирав тут рукописи з рѣзних територій, аби показати, що се загальна проява, а не льокальна, закуткова, яку можна збути будь чим. Коли ж при так розповсюдненій прояві не пробував ніхто ніколи причіпати ся з переду дієслова, то що може промовляти за причіплюванем його з заду?

¹⁾ А. И. Соболевскій, Заѣтки, Киевъ, 1894, ст. 12. ²⁾ Тамже, 14.

³⁾ Архивъ ю. зап. Россіи. Ч. I. Т. VII, ст. 40. ⁴⁾ Т. ст. 42.

⁵⁾ Т. ст. 44. ⁶⁾ Т. ст. 45. ⁷⁾ Т. ст. 46. ⁸⁾ Т. ст. 47. ⁹⁾ Т. ст. 48.

¹⁰⁾ А. И. Соболевскій, Заѣтки о малоизвѣстныхъ памятникахъ юго-западно-русскаго письма XVI—XVII вв. Ст. 10.

¹¹⁾ А. И. Соболевскій, Заѣтки. Ст. 23. ¹²⁾ Т. ст. 24.

¹³⁾ Др. І. Франко, Памятки укр.-руської мови і літератури, т. IV. Рукопис Ст. Теслевцьового (з Угорщини). Ст. 292. ¹⁴⁾ Тамже. ¹⁵⁾ Т. ст. 293. ¹⁶⁾ Тамже. ¹⁷⁾ Тамже. ¹⁸⁾ Т. ст. 295. ¹⁹⁾ Тамже. ²⁰⁾ Тамже. ²¹⁾ Тамже. ²²⁾ Тамже. ²³⁾ Тамже. ²⁴⁾ Т. ст. 296.

Про самотійність заіменника **ся** свідчить найліпше спосіб уживання його при приіменниках, знаний нині мабуть лише в гірських (карпатських) діалектах, прим. взяв на **ся** кожух (Мшанець); таку за **ся** жінку возьму біленьку, як гуся¹⁾; коли на **ся** возьме кошуленьку білу²⁾; пустиш за **ся** бесьідочку³⁾; смотте на **ся** самы⁴⁾. В давній нашій літературі був він одначе доволі часто уживаний, про що можемо переконатися от хочби з отсих цитатів:

З галицько-волинської літописи:

Данила же возмѣ дядька передъ ся⁵⁾. Данилъ же возмѣ на ся шемомъ⁶⁾. Обоймъ ловащымъ на ся⁷⁾. И зрящимъ обонимъ на ся⁸⁾. Восхотѣ пояти свєсть свою за ся⁹⁾.

З лаврентієвського списка літописи:

И возмуть на ся прутьє младое¹⁰⁾. И воевати почаша сами на ся¹¹⁾. Покоривше я подъ ся¹²⁾. Яко неистовъ на ся философскую хитрость имущє¹³⁾. Сами на ся котору дѣюще¹⁴⁾.

Не хочєми быти оу ради смолвы снѣтїю черєсь ся¹⁵⁾.

Деколи уживаєть ся навіть **ся** зам. іменіву себе, прим. мечє спід ся¹⁶⁾; лахы зо ся зошмарил¹⁷⁾. Такий спосіб уживання заіменника **ся**, хочби виключно лише в діалектах, не може ніколи промовляти за лученєм його з дієсловом.

Деякі письменники покликаючись на те, що в деяких говорах м'якко кінцеве **т** дієслова зливаєть ся з поставленим по нїм **ся** в **ця**, пишуть постійно: хвалитьця, хвалицьця і хвалищця. Що такий спосіб писання зовсім непридатний для літературної мови, видно хочби з того, що та сама особа, яка сказала хвалищця, не скаже хваливця (і так загалом не говорить ніхто), але хвалив **ся**. Деж у таких разі консеквенція і на що заводити в правопись баламуцтва, коли **ся**, ужите при діє-

1) Ів. Верхратський, Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів, I, ст. 71. 2) Тамже. 3) Тамже. 4) Ів. Верхратський, Знадоби, II, ст. 80.

5) Лїтопись по ипат. списку (Гал. волинська), ст. 481. 6) Т. ст. 505. 7) Т. ст. 525. 8) Т. ст. 534. 9) Т. ст. 568.

10) Лїтопись по лаврентієвському списку. СПбєтербургъ, 1872. Ст. 7. 11) Т. ст. 18. 12) Т. ст. 25. 13) Т. ст. 40. 14) Т. ст. 247.

15) Грамота з 1436, вид. Уляницького.

16) Ів. Верхратський, Знадоби, I, ст. 71.

17) Ів. Верхратський, Знадоби, II, ст. 80.

слові, буде всюди добре, а ця лише часом і не може заступити вповні **ся**?

При тім треба звернути увагу ось іще на що. В численних говорах уживають ся інші фонемі за **ся**, прим. **се, сі, си** і т. д. Коли би кожний письменник із тих околиць схотів покликувати ся на свій говір і допускати подібну асиміляцію, тоді вийшла би ще більша, а зовсім не потрібна замішанина. Вводити народні говори до літературної мови добра річ і потрібна. Не всьо одначе уживане в говорах надасть ся до літературної мови; про те повинен кожний пам'ятати і не засмічувати її непотрібно. Коли в літературній мові не уживаємо діалектичних **се, сі, си, се, са** і т. д. то й без діалектичного **ця** можемо обійти ся. Зрештою є багато говорів, в яких кінцеве **ть** при дієсловах давно затратило ся; там говорять отже: сміє ся, розуміє ся, пече ся, задумає ся, нашіє ся, надує ся, намалює ся і т. д. Чи й до них пхати на силу **ця**, аби тільки сповнити чию химеру? В інших знов говорах **ть** не стратило ся, але ствердло на **т**, пр. вертит ся, курит ся, злостит ся. Перемінювати в таких випадках **ся** в **ця** було би хобою, бо ж **тся** не дає **ця**.

Що тикасть ся скорочування **ся** в **сь**, наслідком чого деякі письменники поясняють потребу писати **ся** разом із дієсловом, бо як би виглядало: хвалимо **сь** (писане анальоґічно до: хвалимо ся), де **сь** стоїть окремо, то тут належить завважати: 1) Інші славянські народи знають скорочене **ся** і уживають його окремо й тоді, а не лучать із дієсловом. 2) Коли ми напишемо навіть: хвалимо**сь** (разом), то через те не поповнюємо ніякої правописної неконсеквенції. Скорочене **ся** тратить свою вагу і тоді зовсім справедливо треба злучити його з дієсловом так само, як лучимо разом: хвалабу (= хвала Богу), мабуть (= має бути) і т. д. При сїм належить зазначити, що в Австро-Угорщині ні в однім народнім говорі **ся** не скорочуєть ся, а в яких говорах скорочуєть ся воно в російській Україні, про те не можемо нічого певного сказати задля недостатчі відповідних жерел. В давній нашій літературі **ся** також не скорочувало ся. Колиж возьмемо на увагу, що наша мова загалом любить повновзвучні, заокруглені форми, а уникає, на скільки можна неповних, із нагромадженими співзвучками, то з того дійдемо до висновку, що ліпше уживати **ся** в літературній мові в повній формі, ніж у скороченій, а бодай не скорочувати його так часто, як роблять деякі новітні письменники, з виїмком де-

яких і з гори означених випадків, прим. при part. praes. як: сміючись, розлучаючись і т. д.

Коли вже говорю про скорочуване, то не від річи буде зазначити, що й скорочуване inf. praes. з **ТИ** на **ТЬ**, яке у деяких письменників по просту виродело ся в надужите, не лежить у характері нашої мови. В народніх діалектах Австро-Угорщини воно не приходить також ніде — з виїмком пословачених говорів, де говорять: робіц, ходзіц, скакац і т. д. — На скількож воно в рос. Україні є самостійним витвором, а не російським напливом, се треба би ще прослідити. В кождім разі належить зазначити, що в старшій нашій літературі воно приходить рідко. В. Шимановський, який присвятив розборови нашої літературної мови в XVI—XVII ст. спеціальну розвідку¹⁾, находить такі скорочені форми лише в однім памятнику: Описанье и оборона събору руского берестейского в року 1596 (Вільно, 1597). Сей твір одначе, се переклад „Synodu Brzeskiego“ П. Скарґи, тож сї скороченя можна би брати за польський вплив тим більше, що він проявляєть ся ще і в інших формах. А чим старші памятники, тим рідше можна подибати такі скорочені форми.

Належить зазначити ще, що наш inf. praes. на **ТИ** (хвалити, робити), се спеціальна прикмета нашої мови, яка відріжняє її від усіх славянських мов, в яких inf. кінчить ся або на співзвук (t, t', c, ć, dz, dź, ть) або хоч і на самозвук, то тим самозвуком є середнє і та м'яке (полуднево-славянські мови і російська), а не таке, як наше **И**. Такої характеристичної прикмети не повинні ми безпотрібно затирати.

Думаю, що по всім сказанім, справа з писанем **СЯ** доволі вияснена та що від тепер ті, що пишуть його окремо, не будуть чути в свою сторону епітетів „польонїзм“, „рутенство“, а що навпаки, хто ще так не пише, почне писати **СЯ** окремо при дієслові.

Володимир Гнатюк.

¹⁾ В. Шимановский, Очерки по истории русских нарѣчій. Черты южнорусскаго нарѣчія въ XVI—XVII вв. Варшава, 1893. Ст. 86.